

УДК 551. 435

РІЧКА СЛУЧ У МЕЖАХ УКРАЇНСЬКОГО КРИСТАЛІЧНОГО ШИТА**Н. Терещенко***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Досліджено геоморфологічну будову поліської частини долини р. Случ у межах Українського кристалічного щита. Описано морфологічну будову, літологічний склад відкладів заплави і двох надзаплавних терас, сучасні геоморфологічні процеси.

Ключові слова: геоморфологічна будова, заплава, надзаплавна тераса, фація, алювій.

Річка Случ – права притока р. Горинь – протікає у середній течії (від с. Соснове Рівненської обл. до м. Миропіль Житомирської обл.) через Поліську низовину (геоморфологічну область), що розташована у межах геоструктурного елементу Східноєвропейської платформи – Українського кристалічного щита (УКЩ) [1, 10].

Загальний ухил поверхні, по якій тече річка, з півдня на північ – 281,7–195,0 м. Відмітка русла в с. Стара Чорторя – 222,0 м, біля с. Чижівка – 185,0 м.

Характерною особливістю геоморфологічної будови долини річки на цій площі є постійне чергування розширених та звужених ділянок у поздовжньому профілі річки. Розширені ділянки відповідають місцям, де кристалічні породи УКЩ перекриті осадовими відкладами (ширина долини біля с. Чижівка – 6,0 км, біля с. Мала Цвиля – 2,5 км).

Річка протікає через такі ділянки:

від с. Нова Чорторя до м. Миропіль – серед кристалічних порід. Долина складена звуженими каньйоноподібними ділянками, на яких нема терас, а вузька заплава обмежена корінними берегами;

від м. Миропіль до м. Баранівки – у межах зандрової рівнини, має нешироку долину, вузьку заплаву, невисокі (10–15 м) кругі береги, складені кристалічними породами. Тут простежуються ерозійно-аккумулятивні перша та друга надзаплавні тераси. Друга надзаплавна тераса поступово переходить у зандрову рівнину;

від м. Баранівки до с. Кікова долина значно розширюється, тут простежується невисока, інколи заболочена, широка (до 3,0 км) заплава, де річка сильно меандрує. Перша та друга надзаплавні тераси мають добре виражені в рельєфі уступи, тилових швів практично не видно. Ширина першої надзаплавної тераси – 1,5–2,0 км, висота над заплавою – 5–6 м, над урізом води – 8–10 м; ширина другої – 1,0–1,5 км, висота над урізом води – 17–20 м [4];

від с. Кікова до с. Смолка постійно чергуються звужені каньйоноподібні ділянки з розширеними, на яких заплава має ширину 0,5 км, вузька перша (до 0,8 км) та ширша (до 1,2 км) друга надзаплавні тераси; від с. Смолка до с. Чижівка долина річки вузька (до до 30,0 м) з урвистими берегами, що складені кристалічними породами. Тераси простежуються фрагментарно у вигляді вузьких смуг, що слабо виражені у рельєфі [3]; від с. Чижівка до с. Мала Цвиля долина річки розширюється, заплава заввишки 2–4 м,

завширшки від декількох до сотень метрів, ускладнена старицями та прирусло-вими валами. Перша надзаплавна тераса на правому березі акумулятивна, завширшки до 2,0 км, на лівому – ерозійно-акумулятивна, завширшки до 1,0 км, висота тераси над урізом води – 7–9 м. Друга надзаплавна ерозійно-акумулятивна тераса на правому березі досягає ширини 3,5 км, на лівому – 1,0 км. Друга надзаплавна тераса нерівна, ускладнена піщаними пасмами, заболоченими зниженнями та денудаційними останцями, що складені кристалічними породами [6].

Русло річки чітко виражене по всій протяжності долини. Ширина русла змінна, в середньому – 15–30 м, глибина – від 0,5 до 3,0 м. У звужених ділянках долини, де кристалічні породи безпосередньо виходять на денну поверхню, у руслі поширені брили кристалічних порід, що утворюють пороги і перекази.

На досліджуваній території відклади четвертинної системи поширені практично всюди, їх нема лише в місцях виходу кристалічних порід на денну поверхню, загальна площа яких порівняно незначна. Потужність відкладів непостійна і коливається в межах від 0 до 25 м. Особливість будови четвертинної товщі полягає в тому, що тут нема моренних відкладів. Вплив дніпровського зледеніння виявляється у поширенні водно-льодовикових відкладів, які пізніше були перероблені річковими потоками і вітром та сформували алювіальні та еолово-делювіальні відклади. В долині річки найбільше поширені водно-льодовикові та еолово-делювіальні відклади, менше – алювіальні, болотні та еолові. Четвертинні відклади представлені середнім, верхнім та сучасним відділами [5, 8, 9].

Середній відділ охоплює водно-льодовикові відклади, розвинуті в межах зандрової рівнини. Це дрібно- і середньозернисті кварцові піски, супіски, суглинки сірого, жовто-сірого, жовтувато-бурого кольору, що залягають на сарматських відкладах чи на кристалічних породах. Середня потужність – 3–7 м.

Верхній відділ – це алювіальні та еолово-делювіальні генетичні типи, що поширені на річкових долинах і формують першу та другу надзаплавні тераси. *Алювіальні відклади другої надзаплавної тераси* – дрібно- і середньозернисті кварцові піски з прошарками сірих суглинків і глин потужністю 3,0–18,6 м. *Алювіальні відклади першої надзаплавної тераси* – переважно дрібно- і середньозернисті кварцові піски, супіски, суглинки сірого, жовто-сірого кольору потужністю 3,0–16,3 м (середня – 4–6 м).

Відклади залягають на кристалічних породах чи на їхній корі вивітрювання.

Еолово-делювіальні відклади – лесові суглинки жовтого, світло-жовтого, жовтувато-бурого кольору, карбонатні, часто в них трапляються вапнякові конкреції. Потужність їх – 2,0–19,2 м (середня – 4–6 м). Залягають на нижньосарматських відкладах чи на кристалічних породах, інколи на алювіальних чи водно-льодовикових утвореннях. У межах зандрової рівнини відклади простежуються у вигляді невеликих острівців, найбільша потужність яких – 9–10 м (міста Новоград-Волинський, Гульськ, села Кікова, Смолка).

Сучасний відділ представлений алювіальними відкладами річкових русел та заплав, днищ балок; відклади болотні та еолові.

Алювіальні відклади річкових русел – це відклади сірого, темно-сірого кольору, різнозернисті кварцові піски з прошарками гравію та крупнообкатаних уламків кристалічних порід (руслової фація). Потужність – до 10–12 м.

Еолові відклади – відклади сірого, жовто-сірого кольору, різнозернисті кварцові піски з прошарками гравію, потужністю до 8–10 м.

Болотні відклади – торф, сірі, темно-сірі піщані супіски і суглинки.

Головними формами рельєфу та геоморфологічними процесами на досліджуваній території є зандрова рівнина, ерозійні останці, мікрозападини, еолові форми; процес заболочування, яркоутворення, глибинна та бокова ерозії, суфозія, на крутих схилах – невеликі зсуви.

Зандрова рівнина займає більшу частину території басейну, їй властиве неглибоке залягання кристалічного фундаменту, що вкритий четвертинними відкладами. Це слабкорозчленована акумулятивна рівнина, нахилена на північний захід. Абсолютні відмітки коливаються в межах 200,0–256,1 м.

Ерозійні останці – невисокі горби овальної форми заввишки 1,5–4,0 м, завширшки і завдовжки від декількох десятків до кількох сотень метрів. Останці переважно витягнуті за напрямом течії річки, є на надзаплавних терасах, складені кристалічними породами, зрідка – осадовими. Великі (до декількох кілометрів) ерозійні останці розташовані на вододілі Случі та Уборті, які чітко виділяються в рельєфі: висота над поверхнею – 10–15 м, крутість схилів – 5–15°; витягнуті в північно-західному напрямі, складені кварцовими пісковиками, пісками та вторинними каолінами.

Еолові форми рельєфу поширені в північно-західній частині Новоград-Волинської рівнини, це переважно лінійно витягнуті піщані пасма, зрідка – параболічні або складені ланцюгом горбів, що зорієнтовані на північний захід. Довжина пасма від декількох сотень метрів до 2–3 км, ширина – 50–250 м, висота – 3–10 м. Параболічні пасма орієнтовані випуклою частиною на схід чи південний схід, довжина досягає 1,0–1,2 км, висота – 2–7 м, крутість схилів: навітряних – 2–8°, підвітряних – 10–20°.

Болота та заболочені ділянки приурочені не лише до річкових долин, а й до вододілів. Найвищий ступінь заболочення має північна частина Новоград-Волинської денудаційної рівнини. Поширенню заболочених ділянок сприяють такі чинники: слабка розчленованість рельєфу, наявність неглибоких водопорів, значна кількість опадів, високий рівень ґрунтових вод. Більшість боліт овальної форми та належать до низинного типу.

Мікрозападини – це зниження округлої форми розміром від декількох десятків до декількох сотень метрів, створені суфозійними процесами та поширені на піщаних рівнинах Полісся. Западини чітко простежуються в рельєфі, переважно заболочені [3, 4, 6].

Отже, особливістю геоморфологічної будови поліської частини долини р. Случ у межах Українського кристалічного щита є постійне чергування розширених та звужених ділянок. На досліджуваній території можна виділити заплаву та дві надзаплавні тераси, складені алювіальними, еолово-делювіальними, болотними відкладами. Найбільше поширені форми рельєфу та геоморфологічні процеси на досліджуваній території – зандрова рівнина, денудаційні останці, ерозійні останці; процес заболочування, яркоутворення, глибинна та бокова ерозія.

1. Бондарчук В.Г. Геологічна будова Української РСР. – К.: Рад. шк., 1956.

2. Бондарчук В.Г., Довгаль Ю.М., Слензак О.І. та ін. Основні риси тектоніки України. – К.: Наук. думка, 1978. – 162 с.

3. Глухов А.П. Отчет о групповой геологической съемке, листы М-35-44-А, М-35-44-Б, М-35-44-В., М-35-44-Г, М-35-32-В., М-35-32-Г. – К: Фонды Житом. геол. экспедиции, 1989.

4. Дранник А.С., Чмыхал В.Н., Богацкая И.В. и др. Отчет о геологосъемочных работах, листы М-35-56-А, М-35-56-В, М-35-68-А., М-35-68-В. – К: Фонды Житом. геол. экспедиции, 1962.

5. *Заморій П.К.* Четвертинні відклади Української РСР. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – 552 с.
6. *Лабузний В.Ф.* Отчет о групповой геологической съемке, листы М-35-43-А, М-35-43-Б, М-35-43-В, М-35-43-Г. – К: Фонды Житом. геол. экспедиции, 1988.
7. *Маринич О.М.* Геоморфологічне районування долини р. Пд. Случ // Наук. зап. Київ. ун-ту. – 1953. – Т.12. – Вип. 2. – С. 23–29.
8. *Маринич О.М.* Основні риси будови та історії розвитку річкових долин Українського Полісся // Геогр. зб. Геогр. т-ва УРСР. – 1956. – Вип. 1. – С. 27–79.
9. *Маринич А.М.* Геоморфологія Южного Полісся. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1963. – 251с.
10. *Цись П.М.* Геоморфологія УРСР. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – 224 с.

THE RIVER SLUCH WITHIN THE BORDERS OF THE UKRAINIAN CRYSTALLIC SHIELD

N. Tereschenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko Str., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

Geomorphological structure of Polissya part of the river Sluch's valley is studied. Morphological structure, lithological composition of floodplain and two over floodplain terraces have been described.

Key words: geomorphological structure, floodplain, over floodplain terrace, facion, alluvium.

Стаття надійшла до редколегії 12.06.2006

Прийнята до друку 21.06.2006